

ŽEMAIČIŲ IR KURŠIŲ GINKLUOTĖ BEI KOVOS BŪDAI XIII A. VIDURYJE – DURBĖS MŪŠIO LAIKOTARPIU

Algirdas Girininkas

ABSTRACT

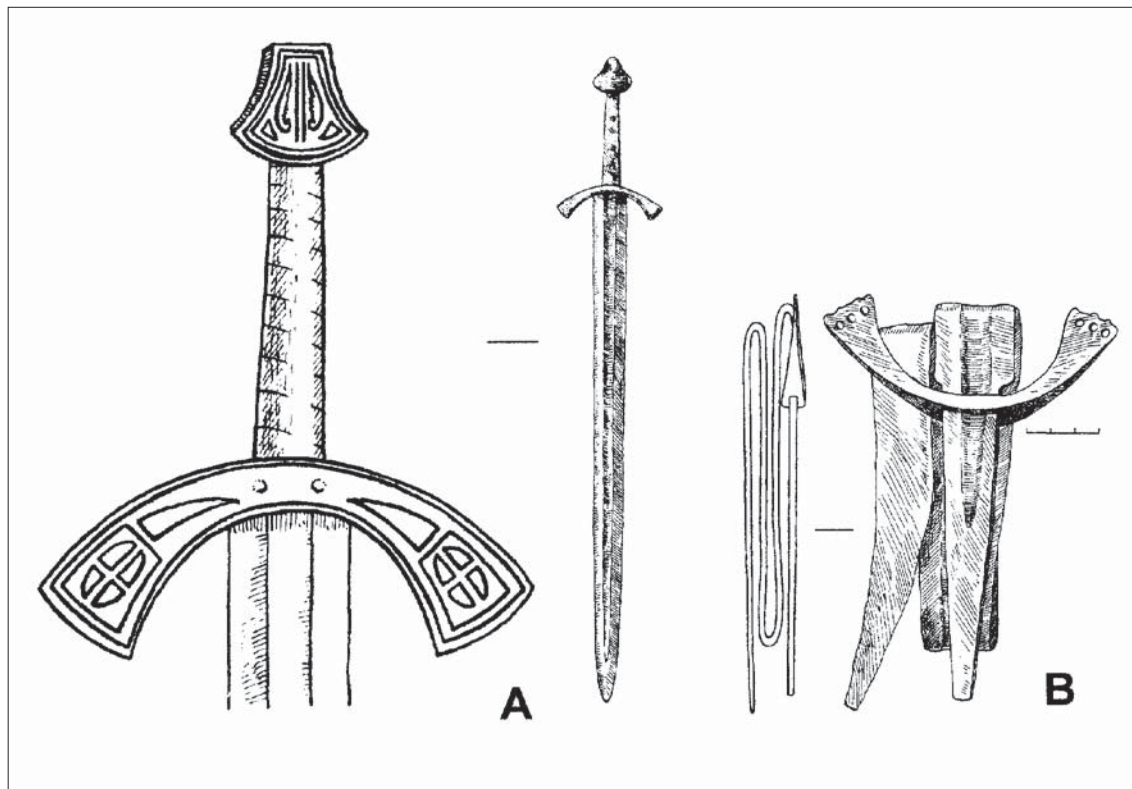
In the 13th century, the territory of Samogitians, Curonians, Prussians, and Semigallians was in a constant state of war. The offensive and protective wars prevented natural economic and cultural development. Saulė, Semba, Durbė, Karuse, Aizkraukle, Turaida, Klaipeda, and other battles; the Order marauding campaigns into the territories of Samogitians, Curonians, Prussians, and Semigallians; the campaigns and raids of Samogitians, Curonians, and Sambians into the lands already occupied by the Order; and the revolts in the Order-occupied lands occurred almost every year. All that devastated the lands of Curonians, Samogitians, Prussians, and Semigallians, undermined demography, and weakened the economic capacity of Western and Northern Baltic tribes. The advanced armament and war tactics used in the offensive campaigns by the Order forced Curonians and Samogitians to take arms and resist. The structure of the army and the fighting methods were in the process of change, because in the mid-13th century Lithuania emerged as a state which already used conscription, and the nature of the army action was often offensive. Sometimes the Lithuanian historical literature mocks at the armament of Curonians and Samogitians, and their chargers Zemaitukai are considered as horses. That is why the historians who choose never to question a single word in the chronicles by the authors who eulogize the Order sometimes face the following questions: what kinds of armament were used by Curonians and Samogitians and what their battle methods were in the 13th century, when the attacked ones bravely went to fight their conqueror the Order. We will explore those questions in the article by employing the archaeological, historical, and cultural landscape research data.

KEY WORDS: the 13th c., Durbe, Curonians, Samogitians, weaponry, military tactics.

ANOTACIJA

Žemaičių, kuršių, prūsų ir žemgalių žemės XIII a. buvo siaubiamos nuolatinių karų. Tai buvo gynybiniai ar puolamieji karai, dėl kurių šiose teritorijose ilgam buvo sutrikdyta natūrali visuomenės, ekonomikos ir kultūros raida. Saulės, Sembos, Durbės, Karusės, Aizkrauklės, Turaidos, Klaipėdos ir kiti mūšiai, Ordino grobiamieji žygiai į žemaičių, kuršių, prūsų bei žemgalių žemes, žemaičių, kuršių, sembų žygiai ir atpuoliai į jų jau Ordino užimtas žemes, užimtose Ordino žemėse vykę sukilimai tapo bemaž kasmetiniu reiškiniu, o to padariniai – nusiaubtos kuršių, žemaičių, prūsų ir žemgalių žemės, pažeista gyventojų demografija, nusilpęs vakarų ir šiaurės baltų genčių teritorijos ekonominis pajėgumas. Ordino puolamieji žygiai, karinė taktika mūšiuose natūraliai vertė kuršius ir žemaičius ginkluotis ir priešintis Ordinui, kuris naudojo Europoje išstobulintus ginklus ir karo taktiką. Kariuomenės struktūra ir kovos būdai XIII a. kito, nes nagrinėjamo laikotarpio viduryje susiformavo Lietuvos valstybė, kuriai jau buvo būdinga pasaulinė kariuomenė, o jos pobūdis dažniau jau ofenzyvinis. Retkarčiais lietuvių istorinėje literatūroje žemaičių ir kuršių ginkluotė yra menkinama ar net pašiepiama, jų kovos metu naudoti žirgai žemaitukai laikomi arkliais. Todėl šiais klausimais tenka paakinti istorikus, kurie tiesmukai, kartais be išsamesnės analizės, priima Ordiną liaupsinančius metraštininkus kaip objektyvią tiesą. Tai kokia buvo žemaičių ir kuršių ginkluotė bei kovos būdai XIII a. kovų su Ordinu metu, kai užpultieji drąsiai stojo į kovą su savo pavergėjais? Šiuos klausimus šiame straipsnyje nagrinėsime remdamiesi archeologinių, istorinių, kultūrinio kraštovaizdžio tyrimų duomenimis. PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: XIII a., Durbė, kuršiai, žemaičiai, ginkluotė, kovos taktika.

*Prof. habil. dr. Algirdas Girininkas, Klaipėdos universiteto
Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas
Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda
El. paštas: sakaliske@gmail.com*



1 pav. Desiukiškių kalavijas (A), Kuršų kalavijas (B)

Žemaičių ir kuršių ginkluotė

Palyginti su ankstesnių laikotarpių ginkluote XIII a. ginklai tapo labiau diferencijuoti. Dažnai tie patys ginklai buvo naudojami tiek puolamiesiems, tiek gynybiniam veiksmams. Tarp tokių ginklų buvo ietis, kalavijas, kovos kirvis, lankas su strėlėmis ir kt. Tačiau XIII a. jau naudoti vien tik gynybai skirti ginklai: šalmas, šarvai, skydas, kurie skirti apsaugoti nuo sužeidimų. Žemaičių ir kuršių kapinynuose tarp aptinkamų ginklų rasta vietinių ar iš svetur prekybos keliais ar kovų metu kaip grobis išgimtų ginklų (žr. Prūsijos žemės kronika, p. 143), o dažnai svetimų ginklų pavyzdžiu jie buvo gaminami vietoje.

Kartografuojant iki XIII a. baltiškų ginklų išsiskiria paskiros sritys, kuriose dažniau ar rečiau buvo naudojami tam tikros rūšies ginklai. Pavyzdžiui, platieji kovos peiliai aptinkami Žemaitijoje ir Šiaurės Lietuvoje¹, o kalavijai – Vakarų Lietuvoje². Tai rodo, kad kiekvienos genties, o vėliau žemės ginklai baltų kraštuose turėjo savų bruožų, kurie išsiskyrė ne tiek forma, kiek jų puošyba, ornamentu.

Apie XIII a. žemaičių ir kuršių ginkluotę ir kovas žirgais galime sužinoti ne tik iš archeologinių tyrinėjimų, bet ir iš rašytinių šaltinių³, kuriuose aprašant kautynes minimi panašūs tiek Ordino brolių, tiek prūsų, žemaičių, lietuvių ginklai: kalavijai, ietys, strėlės ir kt.

Kalavijai

XIII a. laikotarpiu žemaičiai ir kuršiai kovose naudojo Desiukiškių tipo dviašmenius kalavijus. Šio tipo visi ginklai atsitiktinai aptikti Desiukiškių, Anykščių r., Kuršių, Telšių r., ir Raudonės, Jurbarko r., vietovėse (1 pav.).

¹ TAUTAVIČIUS, A. *Lietuvos TSR atlasas. I–XIII a. radiniai*. Vilnius, 1978, žem. 69.

² KAZAKEVIČIUS, V. *IX–XIII a. baltų kalavijai*. Vilnius, 1996, p. 8.

³ DUSBURGIETIS, P. *Prūsijos žemės kronika*. Vilnius, 1985, p. 162, 211; *Livländische Reimchronik*. Paderborn, 1876, S. 396.

Desiukiškių kalavijas yra dviašmenis, 84 cm ilgio ir 4,8 cm pločio geležte. Skersinis ilgas plėtančiais ir žemyn lenktais galais. Rankenos buoželė ir skersinis inkrustuoti sidabru, puošti simetrišku ornamentu (1A pav.). Geležtė inkrustuota geltonu metalu. Kuršų kapinyne aptiktas kalavijas yra be buoželės, 87,5 cm ilgio, geležtė 4,8 cm pločio. Kalavijo skersinis panašus į Desiukiškių kalavijo skersinį. Kuršų kalavijo skersinio abiejuose galuose yra simetriškai išdėstyta po tris skylutes (1B pav.). Kalavijas sulankstytas, apdegęs. Kalavijo iš Raudonės forma taip pat labai panaši į Desiukiškių kalavijo. Jis kiek ilgesnis už pastaruosius kalavijus – 104,5 cm ilgio ir 4,8 cm pločio geležte. Kalavijo skersinis siauresnis, taip pat žemyn lenktais galais ir puoštas duobutėmis.

Desiukiškių kalavijas ištirtas metalografiškai. Iš kitų to paties tipo (Desiukiškių) kalavijų išsiskiria tuo, kad jo geležtė cementuota, o ašmenys grūdinti⁴. Analogų šiems kalavijams Europoje maža, todėl V. Kazakevičius išskyrė atskirą šių kalavijų tipą ir pavadino jį Desiukiškių tipu⁵. Šiuos kalavijus V. Kazakevičius, kaip ir R. Volkaitė-Kulikauskienė⁶, datavo XIII a. pirmąja puse⁷ ir laikė vietinių meistrų darbu⁸. Kol kas Desiukiškių tipo kalavijai nėra įtraukti į kokias nors kalavijų klasifikacijas, nors dalis užsienio tyrinėtojų mėgina šio tipo ginklus priskirti savo kraštų ginklų meistrams⁹.

Aptarti Desiukiškių tipo kalavijai rodo, kad žemaičių, kuršių geležies apdirbimo technologija galėjo nesiskirti nuo Vakarų Europoje geležį apdirbusių meistrų lygio, mokėta išgauti plieną jau geležies lydymo procese¹⁰ ir turėtos tam procesui reikalingos technologijos¹¹. Todėl skirtingai nuo kitų Rytų Pabaltijo genčių, žemaičius ir kuršius laikyti beginkliais (Ordino riterių ar juos giriančių metraštininkų vertinimu) negalima.

Be to, kuršiai ir žemaičiai XIII a. galėjo naudoti T ir T1 tipo kalavijus, kurie plačiausiai paplitę Prūsijos, Vakarų Lietuvos, Vakarų Latvijos teritorijoje¹² ir datuojami X–XIII a. pradžia¹³. Tuo pat metu buvo naudojami kalavijai balno pavidalo ir apskritomis buoželėmis¹⁴. Negalima atmesiti, kad vakarų baltų gentys, dar iki susidarant Lietuvos valstybei, naudojo ir kitus kalavijų tipus, kurie žinomi iš archeologinių tyrinėjimų medžiagos. Tai sudarytų apie 100 kalavijų. Toks kiekis išlikusių ir kol kas archeologinių tyrimų metu rastų ginklų rodo, kad kalavijas buvo įprastas ir, matyt, ne tik elitinei karių viršūnei priklausęs ginklas. Jei sutiksime su istorikais, kad tai buvo tik elitinis ginklas¹⁵, tai elitinę karių grupę sudarė nemažas skaičius, kuris savo ginkluote buvo lygiavertis puolančių Ordino brolių ekipuotei. Jei būtų priešingai, žemaičių ir kitų baltų genčių kariaunos būtų labai greitai priverstos pasiduoti Ordino malonei.

⁴ STANKUS, J. Kalavijų ir ietigalių gamybos technologija Lietuvoje IX–XIII amžiais. *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*, serija A, 1970, t. 2 (33), p. 116.

⁵ KAZAKEVIČIUS, V. *IX–XIII a. ...*, p. 23–28.

⁶ VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, R. Ginklai. In *Lietuvių materialinė kultūra IX–XII amžiuje*, t. II. Sud. R. VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ. Vilnius, 1981, p. 6–48.

⁷ KAZAKEVIČIUS, V. *IX–XIII a. ...*, p. 26.

⁸ Ibid., p. 25–26.

⁹ WAGNER, E. *Hieb- und Stichwaffen*. Praha, 1969, S. 115.

¹⁰ STANKUS, J. Juodoji metalurgija. In *Lietuvių materialinė kultūra IX–XII amžiuje*, t. I. Sud. R. VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ. Vilnius, 1978, p. 81; NAVASAITIS, J. *Lietuviška geležis*. Vilnius, 2004, p. 91–101.

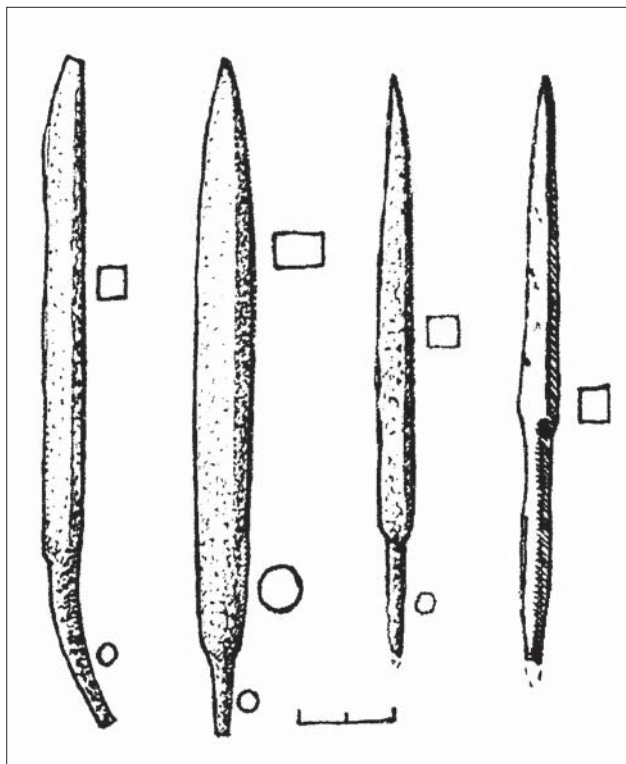
¹¹ SALATKIENĖ, B. K. *Geležies metalurgija Lietuvoje. Archeologijos duomenys*. Šiauliai, 2009, p. 124–129.

¹² KAZAKEVIČIUS, V. *IX–XIII a. ...*, p. 45, 54; TOMSONS, A. Kuršu (T1 tipa) zobenu rokturu ornaments 11.–13. gs. In *Latvijas nacionālā vēstures muzeja raksti, Pētījumi kuršu senatnē*. Rīga, t. 14, lpp. 86.

¹³ Ibid., p. 58.

¹⁴ Ibid., p. 79, 90.

¹⁵ GUDAVIČIUS, E. Lietuvių pašauktinės kariuomenės organizacijos bruožai. *Karo archyvas*. Vilnius, 1992, t. XIII, p. 47–49.



2 pav. Kuršių teritorijoje aptikti antgaliai,
skirti šarvams pradurti
(Talsų, Apuolės piliakalniai, Palangos gyvenvietė)

Strėlių antgaliai

Daugelis Lietuvos istorikų nurodo, kad baltų genčių kariai retai naudojo lanką su strėlėmis, o baltų lankai tiko tik medžioklei¹⁶. Kaip esti iš tiesų, ar vakarų baltai tikrai neturėjo lankininkų kovose?

Taip, iš tiesų laidojimo paminkluose lankų iš viso neaptikta, o strėlių antgaliai yra retenybė (pvz., Plinkaigalio kapinyno, Kėdainių r. kapai 162, 336), tačiau jų nepaprastai gausiai aptinkama piliakalniuose ar prie jų esančiose gyvenvietėse. Vakarų Lietuvoje, didžiąja dalimi kuršių gyventuose piliakalniuose – Eketėje (Klaipėdos r.), Birutės kalno papėdės gyvenvietėje (Palangos m.), Imbarės, Impilties (Kretingos r.), Apuolės (Skuodo r.), Daubarių (Mažeikių r.)¹⁷ – kaip ir Latvijos teritorijos piliakalniuose, ypač Kurše¹⁸, naudoti įtvėriamieji strėlių antgaliai su taisyklingo rombo formos ir žemai nuleistomis plunksnomis, lapo formos plunksnomis, lanceto formos su rombo, lanceto ir lėšio skersinio pjūvio plunksnomis, lance-to formos įtvėriamieji strėlių antgaliai su trikampio skersinio pjūvio ir ylos pavidalo

galvutėmis. Aptikta ir įmovinių strėlių antgalių su lapo formos plunksnomis. Kai kurių antgalių koteliai yra tordiruoti. Strėlių antgaliai ylos formos galvutėmis buvo skirti grandininiam šarvams pradurti (2 pav.).

Aukščiau minėti strėlių antgaliai ir Henriko Latvio Livonijos, Petro Dusburgiečio Prūsijos žemės kronikose minimi lankai su strėlėmis rodo, kad šis ginklas tikrai buvo skirtas ne vien medžioklei. Be to, Kvidzino (Marienwerder) pilies kapitelyje pavaizduotas iš refleksinio lanko šaudantis prūsas arba lietuvis, tai datuojama maždaug 1300 metais¹⁹. Šioje scenoje charakteringa lankininko judėjimo kryptis. Lankininkas atsitraukęs nuo susidūrusių priešakinių priešininkų eilių, kad turėtų savo veiksmui erdvės. Tai rodo, kad XIII a. pabaigoje susidūrimo su priešininku metu buvo suprantama kovos taktika: mūšio pradžioje po priešo apšaudymo lankininkai pasitraukdavo. Tai paneigia lietuvių istorikų tvirtinimą, kad baltų genčių ar Lietuvos kariuomenės lankininkai mūšyje iki XIV a. vidurio nedalyvaudavo arba prašydavo rusų šaulių pagalbos.

Be to, XIII a. antrojoje pusėje baltų žemių kariaunos ir Lietuvos kariuomenė pradėjo naudoti ir arbaletą bei jam pritaikytus strėlių antgalius. Ankstyviausias įmovinių arbaletų strėlių antgalių

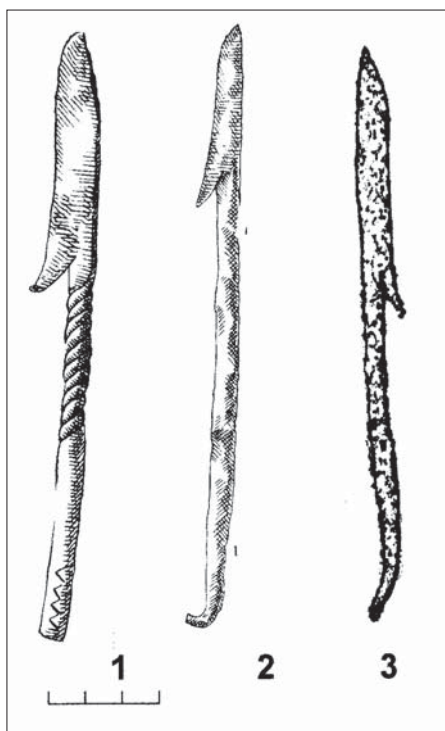
¹⁶ BARONAS, D. Lietuvių karyba..., p. 23.

¹⁷ KAZAKEVIČIUS, V. *Geležies amžiaus strėlės Lietuvoje II–XII/XIII a.* Vilnius, 2004, p. 18–74.

¹⁸ Ibid., p. 44, 51.

¹⁹ NOWAKOWSKI, A. *Uzbrojenie wojsk krzyżackich w Prusach w XIV w. i na początku XV w.* Łódź, 1980, s. 148, 47 pav.

tipas, pagal G. Rackevičiaus sudarytą tipologiją, siekia XIII a. pirmąją pusę²⁰. Įmovinių arbaletų strėlių antgalių Lietuvoje XIII a. retai aptinkama (3 pav.), kaip ir kitų arbaletų antgalių tipų. Tačiau Latvijos ir Estijos teritorijose jų aptinkama daug. Tuo tarpu rašytiniai šaltiniai, kalbantys apie arbaletų naudojimą XIII a., yra skirtingi. Petras Dusburgietis nurodo, kad sembai ir prūsai XIII a. viduryje apie arbaletą dar nežinojo²¹, o Hipatijaus metraštis mini, kad 1251 m. Mindaugas samdė vokiečių arbaletininkus²². Vienu ar kitu būdu XIII a. baltų gentys apie arbaletą jau turėjo supratimą.



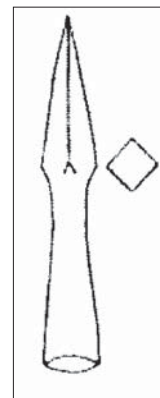
4 pav. Pavirvytės (1, 2) ir Akmenskinės (3) kapinynuose aptikti ietigaliai

Ietys

Dar nuo akmens amžiaus naudotas ginklas buvo ietis. XIII a. kapinynuose aptinkama tiek įtvėriamųjų, tiek įmovinių iečių antgalių. Dažniausiai kapuose jų aptinkama po dvi, ir skirtingų tipų, prie mirusiojo galvos. Ietys su ietigaliu ir kotu siekė apie 2 m ilgio. Labai išraiškingų duomenų apie ietigalius suteikė geležinių ginklų lobis, rastas 1980 m. viename iš tiriamų Rupunionių kaimo (Kauno r.) kapinyno plotų 40 cm gylyje. Jame buvo 26 įtvėriamieji žeberklinio tipo ir 23 įmoviniai ietigaliai, 3 vienašmeninių kalavijų dalys, kalavijo rankenos skersinis ir peilis. Daiktai žemėje buvo tvarkingai sudėti. Lobis datuojamas XI–XIII a.²³ Dažniausiai šiuo laikotarpiu buvo aptinkama žemaičių ir kuršių žeberklinio tipo ietigalių, paprastai su viena užbarzda²⁴. Jų įkote dažnai tordiruota, rečiau tiesi (4 pav.). Šie ietigaliai yra iki 25 cm ilgio. Jie buvo naudoti bemaž visą kovą su Ordinu laikotarpį. Mūšiuose juos naudojo tiek žemaičiai ir kuršiai, tiek jų priešai²⁵.

Aptinkama daug kitų formų ietigalių. Tai karklo lapo, siauri rombo formos plunksnomis, įvairūs juostiniai ar išstęsto trikampio formos plunksnomis ietigaliai, kartais pagaminti net iš Damasko plieno²⁶.

Ietis lietuviai kovose naudojo dažnai, nes daugelis žemaičių ar kuršių karių ietį turėjo ir kovose buvo įvaldę. Henrikas Latvis pažymi, kad Livonijos ordino priešai – pagonyns „...bėgo dideliu būriu



3 pav. Įmovinis arbaletų antgalis, būdingas XIII a. pab. – XIV a. pr.

²⁰ RACKEVIČIUS, G. *Arbaletas, jo modifikacijos ir prototipai Lietuvoje XIII–XVI a.* Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius, 2000, p. 31.

²¹ DUSBURGĖTIS, P. *Prūsijos ...*, p. 154–155.

²² *Полное Собрание Русских Лѣтописей. Томъ второй. Ипатьевская лѣтопись.* Ред. А. А. Шахматов. С.-Петербургъ, 1908, с. 818.

²³ JOVAIŠA, E. Rupunionių kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1980 ir 1981 metais*, 1982, p. 55–57.

²⁴ VALATKA, V. *Žemaičių žemės tyrinėjimai*. Sud. L. VALATKIENĖ, D. MUKIENĖ, A. GIRININKAS. Vilnius, 2004, p. 202.

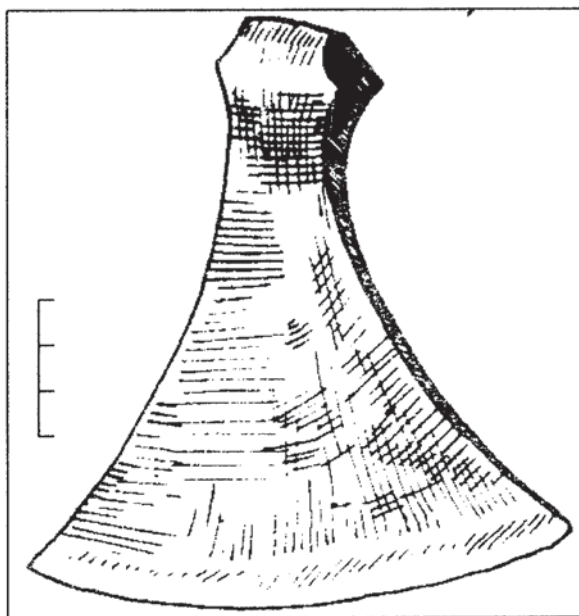
²⁵ DZIEWANOWSKI, W. *Zarys dziejów uzbrojenia w Polsce*. Warszawa, 1935, s. 75.

²⁶ STANKUS, J. *Kalavijų...*, p. 129.

*priešais krikščionis ir mėtė į juos ietis lyg staigų lietų...*²⁷ Dažnai istorikai teigia, kad kovose su kryžiuočiais tiek lietuviai, tiek žemaičiai dažniausiai naudodavę tik ietis²⁸. Tačiau kaip rodo XIII a. tyrinėti kapinynai, be ietigalių, kapuose aptinkama ir kovos kirvių, peilių, laidynių, buožių ir kt.

Kovos kirviai

Tarp XIII a. kirvių išsiskiria savitų formų kirviai, kurių ašmenys tarsi vėduoklės platėja į abi puses ir jiems nebūdingas asimetriškumas, jų liemenys ryškiai išmaugti, pentyje esanti skylė kotui yra mažesnė, o kotai ilgesni. Šių kirvių plotis artimas aukščiui. Dažnai tokie kirviai vadinami plačiaašmeniais, jie naudoti kaip kovos kirviai. Šių kirvių ašmenys paplatinti koto link, o pentis dažniausiai apskrita, kartais sustiprinta atkraštėmis ir atsparinėmis. Dažnai jų pentys profiliuotos. Kirvių svoris paprastai siekia nuo 170 g iki 800 g²⁹. Tokių lengvų ir grakščių formų kirvių aptikta Griezės kapinyne (5 pav.). Šie kirviai labai patogūs kovos veiksmams, jei įtvėriami į ilgus kotus. Daug plačiaašmenių kovos kirvių rasta Lietuvos ir Latvijos teritorijose, kur gyventa kuršių genčių³⁰. Be šių kovos kirvių, kuršių ir žemaičių teritorijose žinomi M tipo kirviai³¹, kuriuos V. Kazakevičius laiko turtingesnių karių kovos kirviais.



5 pav. Griezės kapinyne rastas plačiaašmenis kovos kirvis

Kartais autoriai, analizuodami vėlyvojo geležies amžiaus karybą, pateikia gana keistų samprotavimų apie kovos kirvių naudojimą mūšių metu. R. Volkaitė-Kulikauskienė nurodo, kad eiliniai kariai kovojo su darbo kirviais³². Tokius samprotavimus tektų atmesti, nes tipologizuodami XI–XIII a. kirvius, pastebime jų skirtumus, aiškiai rodančius, kad tiek vietinių kalvių pagaminti kirviai, tiek importiniai asimetriškais ašmenimis buvo naudojami darbui, o simetriškais ašmenimis ir lengvesni, dažnai ornamentuoti, buvo skirti kovai. Žinoma, staigaus priešų antpuolio metu galėjo būti ginamasi ir darbo kirviu.

²⁷ *Henrici Chronicon Lyvoniae*. Vertimas į lietuvių kalbą, mašinraštis. Lietuvos istorijos instituto rankraštynas, b. 22, p. 91.

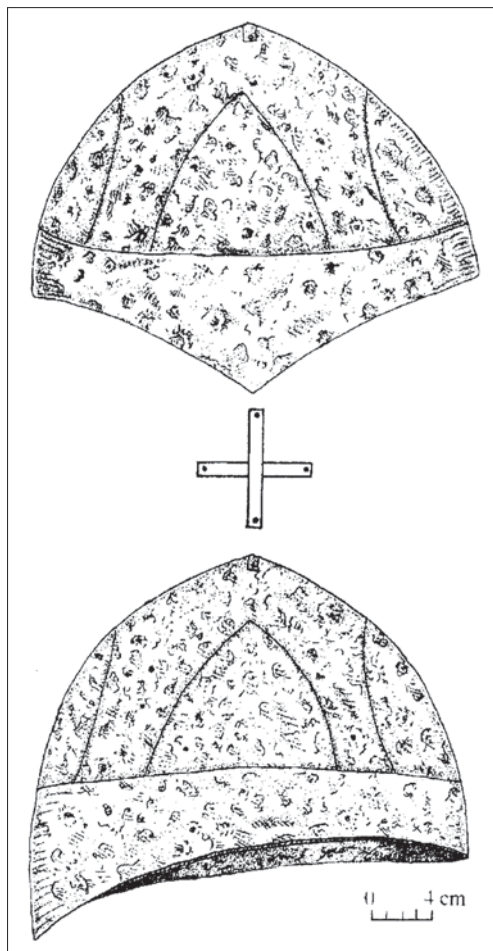
²⁸ GUDAVIČIUS, E. Lietuvių pašauktinės..., p. 49.

²⁹ MALONAITIS, A. Plačiaašmeniai vėlyvojo geležies amžiaus kirviai: bendroji apžvalga. *Istorija*, 2011, t. 82, p. 6.

³⁰ *Latviešu kultūra senatnē*. Rīga, 1937, IX:13 lent.

³¹ KAZAKEVIČIUS, V. Topory bojowe typu M. Chronologija i pochodzenie na ziemiach bałtów. In *Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej*. Wrocław, 1996, t. 2, s. 233–241.

³² VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, R. Ginklai..., p. 34.



6 pav. Pavirvytės kapinyne rastas šalmas

kad kovojama buvo su Ordinu. Kariniai konfliktai vyko ir tarp vakarinių baltų genčių. Tai labai ryškiai matyti iš žemaičių-kuršių paribio kapinyuose tyrinėtų vyrų kapų, kuriuose aptinkama daug ginklų. Tai būtų galima paaiškinti intensyviais šios Žemaitijos dalies gyventojų kariniais kontaktais su kuršiais – bene turtingiausiais dabartinės Lietuvos teritorijoje gyvenusia baltų gentimi.

Kovos taktika XIII a. viduryje

Apie XIII a. žemaičių ir kuršių genčių ginkluotę žinome dar gana nedaug, bet dar mažiau – apie kovų su jų priešais taktiką. Rašytiniuose šaltiniuose, sukurtuose svetimšalių, dažnai aprašomi karo žygiai, minimi įvairūs epizodai ir labai retai išvardijama, kaip pasipriešindavo baltų gentys. Minima, kad baltų gentys ir dažniausiai lietuviai naudojo dviašmenius kalavijus, ietis, strėles, šarvus, sky-

Apsauginiai ginklai

Tarp apsauginių ginklų turėjo būti ir medinių skydų, aptrauktų oda, su skydo umbu. Tačiau tiksliai XIII a. datuotų skydų nei kuršių, nei žemaičių gyvenamajame areale archeologams nepavyko aptikti. Dalis archeologų Talsuose ir kitose vietose aptinkamus skydus nori priskirti XIII a.³³, tačiau tiksliai jų datuoti nepavyko. Lenkų archeologas J. Kostševskis teigia, kad XIII a. raiteliai galėjo naudoti apskritos formos, o pėstininkai – ovalios ar trikampio formos skydus³⁴. Šiuo atveju iškalbingesni yra rašytiniai duomenys, kurie nurodo, kad to meto kariaunos naudojo skydus³⁵.

XIII a. kovose naudoti šalmai. Vienas šio amžiaus šalmas aptiktas Pavirvytės kapinyne³⁶ (6 pav.). Šis šalmas panašus į kitus Latvijos teritorijoje kuršių naudotus šalmus, aptiktus Durbės Dyrų ir Pasilkiemio kapinyuose³⁷. Pastarieji šalmai apjuosti juosta, su tarpuakį dengiančiu snapeliu. Iš šio tipo šalmų galima spręsti, kad XIII a. jau buvo susiformavęs kario apsauginių ginklų komplektas, kurį sudarė skydas, šalmas, kojų ir rankų apsaugai naudotos dengiamosios plokštelės. Todėl tiek kuršių, tiek žemaičių kariai savo ginkluote nebuvo prastesni už Ordino kariauną. Šių baltų genčių ginkluotė plėtojosi Vakarų Europos invazijos pavojaus akivaizdoje, o kovodami už savo išlikimą turėjo naudoti priešininką atitinkančią ginkluotę. Todėl kartografuojant XIII a. ginklus, visuomet išsiskiria Vakarų Lietuvos ir Latvijos teritorija, kurioje aptikta labai daug ginklų³⁸. Be to, reikėtų pažymėti,

³³ Ibid., p. 40; УРТАН, В. А. Древние щиты на территории Латвийской ССР. *Советская археология*, 1961, No. 16, с. 222.

³⁴ KOSTRZEWSKI, J. *Kultura prapolska*. Poznań, 1949, s. 303.

³⁵ Полное Собрание Русских..., т. 2, с. 200.

³⁶ VAŠKEVIČIŪTĖ, I.; CHOLODINSKIENĖ, A. *Pavirvytės kapinynas (X–XIII amžiai)*. Vilnius, 2008, p. 144–147.

³⁷ STEPINŠ, P. *Durbės kauja*. Rīga, 1967, lpp. 26–27.

³⁸ KAZAKEVIČIUS, V. *IX–XIII a. ...*, p. 8.

dus. Ikonografinės šio šimtmečio medžiagos taip pat bemaž nėra. Ankstyvesnėse Gniezno katedros varinėse duryse, kuriose yra scena apie Šv. Adalberto (Vaitiekaus) nužudymą, ir Marienburgo pilies kapitulyje pavaizduoti prūsai (lietuviai?), besikaunantys su Ordino kariais. Pagrindinis šaltinis, atkuriant Lietuvos valstybės susidarymo laikotarpio baltų genčių ginklų visumą, yra archeologiniai radiniai ir analogijos su to paties laikotarpio kitų Europos kraštų ginkluote. Iš aukščiau pateiktos archeologinių tyrimų medžiagos matome, kad žemaičiai ir kuršiai buvo ginkluoti panašiai, kaip ir juos aprašę priešininkai, priešingu atveju raštuose jie būtų buvę žeminami ir pajuokiami kaip estai³⁹. XIII a. pirmojoje pusėje kuršių ir žemaičių kovose su Ordinu galima pastebėti rikiuotės užuomazgą, tai yra skydas buvo naudojamas kartu puolant ir ginantis.

Žemaičių ir kitų baltų genčių kario žirgas buvo neatsiejama kario gyvenimo dalis. Pagarba jam atsiskleidžia tik baltams būdingose karo žirgų kapavietėse. Tiesa, kai kurie tyrinėtojai mano, kad tuo metu žirgai daugiau naudoti karo žygiui, bet ne pačiame mūšyje. To meto žemaičiai arklius naudodavo ir kaip kovos, ir kaip transporto priemonę. Žemaitukų veislės arkliai tuo metu jau buvo žinomi ir galėjo būti naudojami žemaičių bei kuršių kovose su Ordinu. Vidurio Lietuvoje tarp vikingų laikais ir vėliau palaidotųjų aptikta ir žemaitukų veislei būdingų arklių, kurių aukštis gogo srityje siekė tik 120 cm⁴⁰. Jie buvo greiti ir ištvermingesni nei riterių žirgai, nors pastarieji buvo gerokai aukštesni. Žemaitukai labai tiko ilgiems žygiams, kurių didžiąją dalį sudarė antpuoliai, pasalos, atsakai į Ordino vykdytus žygius. Ar raiteliai visada kaudavosi nulipę nuo žirgų, duomenų neturime. Tačiau dažniausiai žemaičių kariaunoms reikdavo vykdyti gynybinius mūšius: jeigu laikas ir aplinkybės leisdavo, kariai apsitverdavo nukirstais medžiais ir šitaip stengdavosi atlaikyti priešų raitelių ataką bei primesti jiems gaivališką kovą, kurioje negali pasireikšti organizuota jėga. Priešui nepalankių kovos sąlygų primetimą, išnaudojant gamtines sąlygas, reikia laikyti pagrindiniu žemaičių taktikos principu. Naudodamiesi šia taktika žemaičiai kartu su kitomis gentimis XIII a. pasiekė daugelį reikšmingų pergalių, tarp jų ir Saulės, Durbės, Karusės kautynėse.

Prieš organizuotus Livonijos ordino žygius XIII a. pradžioje lietuviai statėsi ilgalaikius ir nuolatinius įtvirtinimus⁴¹, kurie buvo labai svarbūs ginantis nuo priešų kavalerijos. Kokių nors ilgalaikių ir didesnių gynybinių užtvartų negu piliakalniuose esantys pylimai žemaičių ir kuršių genčių teritorijose nežinoma.

Kita gynybinė taktika buvo naudojama ginantis piliakalniuose. Be abejo, priešininkai galėjo panaudoti naujausią karo techniką: apgulos mašinas, arbaletus, padeginėjimą. Tačiau yra žinoma išpuolių iš pilaičių, kas keitė žemaičių kovos būdą ir taktiką. Daugelis istorikų nurodo, kad kautis atvirame mūšio lauke žemaičiai vengė dėl prastesnės ginkluotės. Tai gali būti tiesa, tačiau atviri kariniai veiksmai dažniausiai vykdavo gynybiniu atveju, priešui įsiveržus į atskirą teritoriją, o ne organizuotą, kaip Saulės ar Durbės, mūšių metu.

Žemaičių padėtis XIII a. viduryje buvo tarsi dvilypė. Lietuvos vidaus karas ir konfliktuojančių pusių sąjungos su Ordinu žemaičiams nežadėjo nieko gero. Turėdami ne vieną valdovą, o Lietuvos karaliaus Mindaugo perleisti Ordinui, žemaičiai sugebėjo susivienyti ir Durbės mūšyje 1260 m. nugalėti Ordino pajėgas. Šis mūšis, nors ir kaip būtų traktuojama žemaičių kariuomenė, parodė, kad žemaičiai savo ginkluote ir mūšio taktika tuo metu pranoko Ordino kariuomenę. Žemaičiai net atvirame mūšyje sugebėjo įveikti savo priešininką. Tai nuvainikuoja kai kurių isto-

³⁹ *Henrici Chronicon Lyvoniae*. Vertimas..., p. 42.

⁴⁰ BERTAŠIUS, M.; DAUGNORA, L. Viking Age Horse Graves from Kaunas Region (Middle Lithuania). *International Journal of Osteoarchaeology*, 2001, t. 11, p. 398–399.

⁴¹ GIRININKAS, A. A Defence Installation of the Developing Lithuanian State. In *Archaeologia Baltica*. Ed. A. BLIUIENĖ. Vilnius, 2007, p. 347–359.

rikų teiginius, kad baltų patirties stoka paaiškina karių vengimą susidurti akis į akį su ginkluotu priešininku⁴².

Remiantis archeologinių tyrimų duomenimis ir istoriniais šaltiniais, galima teigti, kad XIII a. viduryje atsiranda profesionalių karių būriai, kurie vertėsi tik karyba ir buvo išlaikomi visos žemės bendruomenės, ir pašauktiniai – visi gintis galintys bendruomenės nariai, kovojantys gynybiniuose mūšiuose. Šaltinių duomenimis, žemaičių kariuomenės branduolį sudarė trijų eilių rikiuotė. Pirmoje eilėje stovėjo lengvai ginkluoti raiteliai, antroje eilėje išsirikiuodavo sunkiaja ginkluote aprūpinti pėstininkai (jų ginklai buvo 2–3 ietys, kalavijas, plačiaašmenis kovos kirvis, kartais šalmas, skydas ir atskiras kūno dalis apsaugantys šarvais), o trečiojoje eilėje – mažiau ginkluota kariuomenės dalis. Tokiai kariuomenės sudėčiai ir ginkluotei neprieštarauja aptikti archeologiniai duomenys.

Išvados

1. XIII a. vid. žemaičių ir kuršių kariauną sudarė lengvai ginkluoti raiteliai. Sunkiai ginkluoti pėstininkai, kurie galėjo turėti kalaviją, šalną, skydą, plačiaašmenį kovos kirvį, ir mažiau ginkluoti pėstininkai, turintys ietis, skydus, kovos peilius, kartais kirvius, kovojantys paskutinėse eilėse. Atskirą kariuomenės dalį sudarė lankininkai.
2. Ordinui įsiveržus, gynybiniuose mūšiuose žemaičiai ir kuršiai savo ginkluote negalėjo prilygti priešiui. Todėl besiginantieji naudojo įvairias taktikas: priešų įviliojimą į nepalankias kovai vietas, apsitvėrimą nukirstais medžiais, traukiančio su grobiu priešų puolimą, slėpimąsi pilaitėse ar gynybą jose, o susidarius palankiai situacijai – staigius išpuolius iš pilaičių.
3. Tiesioginio susidūrimo su priešu metu kariai – žemaičiai ir kuršiai – buvo lygiaverčiai jiems priešininkai. Todėl Ordinui įveikti žemaičių pasipriešinimo nepavyko.
4. Istorinių šaltinių duomenys apie žemaičių ir kuršių ginkluotę bei kovos būdus dažnai yra iškreipti, juos istorikams reikėtų vertinti labai atsargiai, atsižvelgiant ir į kitus to paties laikotarpio šaltinius – archeologinių tyrinėjimų duomenis.

Literatūra

- BARONAS, Darius. Lietuvių karyba XIII a. In *Karo archyvas*, t. XVI. Ats. Red. G. SURGAILIS. Vilnius, 2000, p. 4–47.
- BERTAŠIUS, Mindaugas; DAUGNORA, Linas. Viking Age Horse Graves from Kaunas Region (Middle Lithuania). *International Journal of Osteoarchaeology*, 2001, t. 11, p. 387–399.
- DZIEWANOWSKI, Władysław. *Zarys dziejów uzbrojenia w Polsce*. Warszawa, 1935.
- GIRININKAS, Algirdas. A Defence Installation of the Developing Lithuanian State. In *Archaeologia Baltica*. Ed. A. BLIUJENĖ. Vilnius, 2007, p. 347–359.
- GUDAVIČIUS, Edvardas. Lietuvių pašauktinės kariuomenės organizacijos bruožai. In *Karo archyvas*. Vilnius, 1992, t. XIII, p. 47–49.
- JOVAIŠA, Eugenijus. Rupunionių kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1980 ir 1981 metais*. 1982, p. 55–57.
- KAZAKEVIČIUS, Vytautas. *IX–XIII a. baltų kalavijai*. Vilnius, 1996.
- KAZAKEVIČIUS, Vytautas. Topory bojowe typu M. Chronologija i pochodzenie na ziemiach bałtów. In *Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej*. Wrocław, 1996, t. 2, s. 233–241.
- KAZAKEVIČIUS, Vytautas. *Geležies amžiaus strėlės Lietuvoje II–XII/XIII a.* Vilnius, 2004.
- KOSTRZEWSKI, Józef. *Kultura prapolska*. Poznań, 1949.

⁴² BARONAS, D. Lietuvių karyba..., p. 43.

Latviešu kultūra senatnē. Rīga, 1937.

MALONAITIS, Arvydas. Plačiašmeniai vėlyvojo geležies amžiaus kirviai: bendroji apžvalga. In *Istorija*, 2011, t. 82, p. 3–12.

NAVASAITIS, Jonas. *Lietuviška geležis*. Vilnius, 2004.

NOWAKOWSKI, Andrzej. *Uzbrojenie wojsk krzyżackich w Prusach w XIV w. i na początku XV w.* Łódź, 1980.

RACKEVIČIUS, Gintautas. Arbaletas, jo modifikacijos ir prototipai Lietuvoje XIII–XVI a. *Daktaro disertacijos santrauka*. Vilnius, 2000.

SALATKIENĖ, Birutė Kazimiera. *Geležies metalurgija Lietuvoje. Archeologijos duomenys*. Šiauliai, 2009.

STANKUS, Jonas. Kalavijų ir ietigalių gamybos technologija Lietuvoje IX–XIII amžiais. *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, ser. A*, 1970, t. 2(33), p. 113–130.

STANKUS, Jonas. Juodoji metalurgija. In *Lietuvių materialinė kultūra IX–XII amžiuje*, t. I. Sud. R. VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ. Vilnius, 1978, p. 73–88.

STEPINŠ, Pēter. *Durbes kauja*. Rīga, 1967.

TAUTAVIČIUS, Adolfas. *Lietuvos TSR atlasas. I–XIII a. radiniai*. Vilnius, 1978, t. IV.

TOMSONS, Artūrs. Kuršu (T1 tipa) zobenu rokturu ornaments 11.–13. gs. In *Latvijas nacionālā vēstures muzeja raksti, Pētījumi kuršu senatnē*. Sost. V. MUIŽNIEKS. Rīga, 2008, t. 14, lpp. 85–104.

VALATKA, Vitas. *Žemaičių žemės tyrinėjimai*. Sud. L. VALATKIENĖ, D. MUKIENĖ, A. GIRININKAS. Vilnius, 2004.

VASKEVIČIŪTĖ, Ilona; CHOLODINSKIENĖ, Adelė. *Pavirvytės kapinynas (X–XIII amžiai)*. Vilnius, 2008.

VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, Regina. Ginklai. In *Lietuvių materialinė kultūra IX–XII amžiuje*, t. II. Sud. R. VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ. Vilnius, 1981, p. 6–48.

WAGNER, Eduard. *Hieb- und Stichwaffen*. Praha, 1969.

УРТАН, Владислав А. Древние щиты на территории Латвийской ССР. *Советская археология*, 1961, No 1, с. 216–224.

SAMOGITIANS AND CURONIANS WEAPONRY AND FIGHTING METHODS IN THE MIDDLE OF THE 13TH CENTURY – DURBĖ BATTLE TIME

Algirdas Girininkas

Klaipėda University, Lithuania

S u m m a r y

1. In the middle of the 13th century, Samogitian and Curonian armies were formed of lightly armed soldiers. A heavily-armed soldier could have a sword, a helmet, a shield, and a wide blade battle axe. Heavily-armed troops would make a cavalry platoon, while lightly armed soldiers who fought with spears, shields, fighting knives, and sometimes axes, made an infantry platoon. Archers constituted a separate segment of an army.

2. During the Order invasions and in defensive battles, Samogitians and Curonians were inferior to the enemy in their weaponry. Therefore, Samogitians and Curonians used different defensive tactics: lured the enemy into wet and wooded areas, made barricades of trees, before the retreatment of the enemy with the loot, carried out attacks, fought defensive battles from hill-forts, and in favorable situations conducted surprise attacks from hill-forts.

3. In an armed conflict, Samogitian and Curonian soldiers were match to the enemy. Therefore, the Order failed to overcome the resistance of Samogitians.

4. Historical sources of information about the Curonian and Samogitian weaponry and fighting techniques are often distorted, and therefore historians should also consider other sources of the same period, e.g., the archaeological research data.